

VJERA BONIFAČIĆ

Zagreb

O POLISISTEMSKOJ TEORIJI,¹ FOLKLORIZMU I SUVREMENIM PRISTUPIMA ISTRAŽIVANJU TEKSTILA

Osnovna je namjera ovog članka ukratko ocrtati nove poticaje u suvremenim istraživanjima tekstila u Sjevernoj Americi i predstaviti jedan od teorijskih pristupa koji su korisni za takvu vrstu istraživanja. U drugom će se dijelu zatim prikazati kako nova istraživačka pitanja i njima primjereni teorijski pristupi otvaraju nova područja rada u istraživanju povijesti folklorizma i općenito, u istraživanju povijesne dinamike proizvodnje, razmjene, i potrošnje tekstila na području Hrvatske.

Ključne riječi: etnologija, tekstil, Sjeverna Amerika

U Sjevernoj Americi istraživanje tekstila je bilo tradicionalno podijeljeno između više disciplina: antropologije, arheologije, povijesti, sociologije, povijesti umjetnosti,² folkloristike, a u novije se vrijeme tekstil kao predmet istraživanja javlja i unutar novih disciplina kao što su muzeologija, ženski studiji, kulturni studiji, i ostalo. U većini tih disciplina geografsko područje istraživanja nije samo sjevernoamerički kontinent nego čitav svijet jer su to bogate zemlje i svjetske sile koje u području društvenih znanosti razmišljaju i djeluju ne samo na nacionalnoj nego i na globalnoj razini. Valja i spomenuti da sve navedene discipline u pogledu teorijskih pristupa nisu u svom stabilnom razdoblju nego u previranju, te se može reći da su suvremena istraživanja tekstila u Sjevernoj Americi obilježena širokim zemljopisnim i vremenskim prostorom kao poljem istraživanja i

¹ Odlučila sam engleski termin "polysystem theory" prevesti kao "polisistemska teorija" jer smatram da najbolje opisuje sadržaj toga pojma i jer je međunarodno uobičajen.

² Kako se tijekom 19. i 20. stoljeća tekstil nije smatrao visokom umjetnošću nego obrtom, sjevernoamerička istraživanja povijesti tekstilne umjetnosti iz tog razdoblja uglavnom se svode na područje indijanske i eskimske umjetnosti, a u novije doba i popularne umjetnosti.

kompleksnim spletom disciplinarnih, interdisciplinarnih, i transdisciplinarnih polemika o starim i novim pristupima, teorijama ili modelima istraživanja. Radi se i djeluje, dakle, u atmosferi konstantnih preispitivanja i polemika o tome *što* istraživati, *kako* i *zašto*.

Ali kao i sa svim burnim promjenama, s vremenom se ipak nešto prašine slegne, pa se počinju nazirati novi obrisi 'znanstvenih krajolika' u kojima elementi i starog i novog opstaju — ali sada u novim odnosima, pa se počinju ocrtavati nova središta i periferije: rekla bih da nova središta tekstilnih (i općenito kulturnih) istraživanja nastaju upravo na sjecištima tih rasprava, dakle kao rezultat interdisciplinarnog i međunarodnog dijaloga između spomenutih disciplina.

Zašto istraživati tekstil? U Sjevernoj Americi postupno jača mišljenje da je tekstil dio materijalne kulture koju treba daleko više i dublje istraživati nego što je bilo do sada i to stoga jer je kao kulturna tvorevina višeznačan i bogat pokazatelj ljudske kulture i povijesti (vidi npr. Weiner & Schneider 1989; Schevill et al. 1991). Kao prvo tekstil je jedinstven i vrlo ekspresivan medij vizualne komunikacije jer mu je proces proizvodnje, razmjene, i potrošnje kompleksan i fleksibilan. U proizvodnji tekstil se izrađuje iz više vrsta prirodnih i umjetnih vlakana, različitim tehnologijama izrađivanja niti i tekstila, velik je raspon vrsta ukrašavanja i, konačno, široke su mogućnosti krojenja i prekrajanja u stvaranju funkcionalnih tekstilnih predmeta, uključujući odjeću. Zatim, on je relativno trajan, ali se i troši, pa kao objekt materijalne kulture ima specifičan i relativno brz ritam obnove, što pogoduje dinamici i kompleksnosti komunikacije putem tekstila. U razmjeni, tekstilne su sirovine i gotovi tekstilni proizvodi relativno lagani i savitljivi pa su još od davnine bili lagano prenosivi i pogodni za lokalnu, ali i za svjetsku razmjenu i trgovinu. U potrošnji tekstil je oduvijek imao važne i raznovrsne funkcije (praktične, gospodarske, simbolične) u društvenoj organizaciji života na lokalnim, regionalnim, nacionalnim, kontinentalnim, a u novije vrijeme sve više i na globalnim razinama. Istraživanje tekstila stoga nudi i iziskuje da se osvijetle i povijesni makro procesi (relevantni za proizvodnju, razmjenu, i potrošnju tekstila) i mikropovijesne svakidašnjice — dakle sve 'šarenilo povijesti', kako to slikovito naziva naša povjesničarka Mirjana Gross.

Daljnja važna i konkretna pitanja o kojima se raspravlja glase: *što* i *kako* istraživati?

Pregledni članak Jane Schneider "Antropologija tekstila", objavljen 1987., bio je jedan od važnijih katalizatora promjena u istraživanju tekstila u Sjevernoj Americi. Sudeći po tome koliko se u novijim radovima citira, taj se članak može smatrati prekretnicom koji je rascjepkanost pristupa unutar raznih disciplina usmjerio prema, općenito rečeno, osvjetljavanju

povijesne dinamike tekstila svih društava i kultura, dakle europskih i izvaneuropskih, elitnih i neelitnih, te njihovih međusobnih prepletanja.

Na pitanje što istraživati, Jane Schneider odgovara da se u istraživanjima tekstilni proizvodi ne biraju i ne vrednuju po tome jesu li i do koje mjere ručno ili industrijski izrađeni, već se promjene u tehnologiji izrade tekstilnih sirovina, niti, tkanja, te načinu ukrašavanja, krojenja ili dizajna tekstilnih proizvoda, istražuju kao dio povijesne dinamike tekstila na lokalnoj i na globalnoj razini. Na primjer, Schneider uključuje procese industrijalizacije različitih aspekata proizvodnje tekstila kao jednakovrijedan predmet tekstilnih istraživanja. Usporedno s tim zalaže se da se u istraživanja povijesne dinamike razmjene, trgovine, i potrošnje tekstila uključe i procesi modernizacije³ u svim društvima i kulturama tijekom 19. i 20. stoljeća.

Na pitanje kako istraživati tekstil kao dio materijalne kulture Schneider, naravno, ne daje i ne može dati konkretne i konačne odgovore jer se znanstveni pristup po pravilu uvijek preispituje i više ili manje mijenja, ali ipak nudi nove okvire i smjernice. Slijedeći povjesničara umjetnosti Meyera Shapira, Schneider predlaže da se tzv. "tradicijske" tekstilne umjetnosti (dakle, izvaneuropska i folklorna tekstilna umjetnost) prestanu istraživati kao neki izvanvremenski, iskonski, ili izvorni *kolektivni izraz* određene skupine ili naroda već da se istražuju unutar društvenopovijesnog konteksta u kojemu se tekstil proizvodio i upotrebljavao. Originalnom interpretacijom onoga dijela dosadašnjih publikacija iz svih spomenutih disciplina koje je uključila u pregledni članak "Antropologija tekstila", Schneider donekle pokazuje kako su se promjene u obliku i stilu tekstilnih proizvoda u svim kulturama događale kao rezultat promjena različitih simboličkih i gospodarskih funkcija tekstila u datom prostoru i vremenu, a često u skladu sa širim promjenama u odnosima moći na globalnoj razini.⁴

Polisistemska teorija, o kojoj će biti riječ u sljedećem dijelu ovog članka, jedan je od modela korisnih za tako široko definiran okvir suvremenih tekstilnih istraživanja. Možda bi ovdje trebalo spomenuti da je u društvenim i humanističkim znanostima upotreba teorije kao takve postala predmetom kontroverzi, pa se o tome također vode burne diskusije. O tome piše i Mirjana Gross (1996) u knjizi *Suvremena historiografija: korijeni, dostignuća, stremljenja*, u kojoj se lucidnim

³ Schneider naravno ne poistovjećuje modernizaciju s industrijalizacijom.

⁴ U radovima koje su slijedili spomenuti članak sve se češće istražuju procesi modernizacije i svi njihovi odrazi i manifestacije u području tekstila, što je utjecalo i na razvoj i diverzifikaciju pristupa istraživanjima tekstila (vidi npr. Baizerman 1987, 1990; Bean 1989; Cohn 1989; Cort 1989; Niessen 1990; Phillips 1989, 1990; Schevill, Berlo & Dwyer 1991).

argumentima zalaže za daljnji razvoj i primjenu teorija u povijesnim istraživanjima bez kojih se jednostavno ne mogu osvijetliti različiti strukturalni aspekti povijesne zbilje:

Autori koji su, kao kulturno usmjereni socijalni povjesničari, prešli iz "makrohistorije" u "mikrohistoriju", žele istraživati svakodnevni život, rad, i iskustvo različitih slojeva i grupa, kombinirati taj rad s analizom društvenog i ekonomskog sustava te tako steći znanje o uzrocima promjena ili stabilnosti (...) Za socijalnu historiju, proširenu dimenzijama "kulture", predmet istraživanja ne bi smio biti samo splet determinirajućih struktura, ali ni samo perspektiva subjekata (ljudi), nego bi trebalo doseći "dijalektiku" uvjetovanosti te ljudskih odnosa i praktila. Takva se socijalna (i kulturna) historija zato ne bi odrekla teorije. Valja još spomenuti da taj pristup odbacuje diobu na "sektore", jer su simbolične dimenzije kulture sastavni dio socijalnoga, ekonomskoga, i političkoga područja (Gross 1996:292-293).

Mislim da ovaj citat indirektno sažima sve ono što sam prije izrekla o novim smjernicama u tekstilnim istraživanjima, a istodobno otvara prostor za teorijski model koji ću predstaviti.

Polisistemska teorija: kultura kao dinamičan, funkcionalan, otvoren (poli)sustav

Polisistemska teorija se razvila unutar semiotičkih istraživanja jezika i književnosti kao odgovor na specifična pitanja kako se semiotički sustavi mijenjaju i zašto poprimaju određene oblike unutar šireg društvenopovijesnog konteksta.⁵ Iako se do sada uglavnom primjenjivala u istraživanju književnosti, od samog je početka bila formulirana tako da se može primijeniti i na ostale kulturne djelatnosti koje funkcioniraju kao semiotički ili komunikacijski sustavi ili na veće makrosustave poput kulture.

Polisistemsku teoriju razvio je 1960-tih godina Itamar Even-Zohar sa suradnicima na Tel-Avivskom sveučilištu u Izraelu na osnovama prijašnjih distignuća ruske formalističke škole, praške škole strukturalizma, te kasnijih semiotičara iz srednje i istočne Europe te Sovjetskog Saveza, posebno Jurja Lotmana (Even-Zohar 1990:1-7). Valja naglasiti da se polisistemska teorija razlikuje od strukturalizma/ funkcionalizma Pariza i Geneve, dakle od modela što su ga razvili Saussure i Lévi-Strauss, koji

⁵ Sama teorija, i njome inspirirana istraživačka praksa kompatibilne su sa suvremenim sociološkim istraživanjima (i općenito kulture), koja koriste Pierre Bourdieuov model *polja* kulturnih produkcija (Bourdieu 1993). U svom *Pojmovniku suvremene književne teorije* Vladimir Biti (1997) ne spominje izričito polisistemsku teoriju i Even-Zohara, ali spominje Bourdieua i njegov pojam *polja* i mnoge druge srodne pojmove (na primjer, sistem, funkcija, kanon, recepcija).

definira jezik i kulturu kao zatvoreni sustav koji karakterizira statičnost i sinkronija, homogena struktura i ahistorijski pristup (Even-Zohar 1990:11). Polisistemska teorija, naprotiv, definira sve kulture (europske i izvaneuropske, elitne i neelitne) kao dinamične, funkcionalne, stratificirane, otvorene heterogene sustave, samo djelomično autonomne, i koje se s vremenom mijenjaju. Ona je formulirana upravo s ciljem da iznađe pravilnosti ("zakone") koje će objasniti funkcioniranje kulturne djelatnosti u određenom prostoru i razdoblju, i koje će uzeti u obzir mogućnost povijesnih mijena te osvijetliti njihov mehanizam.

Model višesustava temeljen je na Jakobsonovoj shemi totalne semiotičke situacije *usmene komunikacije* između dviju osoba ili skupina, uzimajući u obzir kôd i kontekst koji oni dijele u datom prostoru i vremenu.⁶ Even-Zohar je adaptirao Jakobsonovu shemu za totalnu semiotičku situaciju **kulturnih djelatnosti** poput književnosti, filma, arhitekture, likovne umjetnosti, itd. ili pak većih makrosustava kao što je kultura. Even-Zoharova shema uključuje veće skupine proizvođača, potrošača, te skup grupa koje tvore "instituciju" i "tržište" tog sustava u širem prostoru i dužem razdoblju, te koji ne komuniciraju izravno nego u posrednom kontaktu (na shemi su Jakobsonovi termini dani u zagradi):

	institucija [kontekst]	
proizvođač	repertoar [kôd]	potrošač
[pošiljatelj/pisac]	tržište [kontakt]	[primatelj/čitač]
	proizvod [poruka]	

Različite međusobne ovisnosti faktora danih ovom shemom dopuštaju funkcioniranje (poli)sustava, te određuju dinamiku sustava u određenom vremenu i prostoru. Prema riječima Even-Zohara:

Tako POTROŠAČ može "potrošiti" PROIZVOD koji je PROIZVOĐAČ proizveo, ali da bi se "proizvod" proizveo, mora postojati zajednički REPERTOAR, čiju upotrebljivost određuje neka INSTITUCIJA. Mora postojati i TRŽIŠTE na kojemu taj "proizvod" može cirkulirati (Even-Zohar 1990:34).

Even-Zohar (1990:31-44) nudi opširne definicije ovih pojmova koje bi se ukratko mogle ovako sažeti:

⁶ U nas je o utjecaju Jakobsonova modela komunikacije na pristup istraživanjima folklorne književnosti te odgovarajućim promjenama u terminologiji pisala Maja Bošković-Stulli (1973/1983).

PROIZVOĐAČI I POTROŠAČI

- mogu se kretati na različitim razinama kao sudionici u datoj kulturnoj djelatnosti, na primjer mogu biti dio institucije ili tržišta;

INSTITUCIJA

- agregat faktora koji aktivno reguliraju kulturnu djelatnost;
- određuje norme koje prevladavaju u kulturnoj djelatnosti, odobravajući jedne a odbacujući druge;
- uključuje masovne medije, muzeje, obrazovne institucije, istraživačke institute, kulturne organizacije, nakladnike, itd.;
- po pravilu, institucija nije uniformna; unutar institucije postoje borbe za dominaciju;

REPERTOAR

- označuje sva *pravila i materijale* koji određuju *proizvodnju i potrošnju* datog proizvoda;

TRŽIŠTE

- skup faktora vezanih uz prodaju i kupnju proizvoda i uz promicanje različitih tipova potrošnje;

PROIZVOD

- bilo koji skup znakova, uključujući i ponašanje.

To su dakle uzajamno ovisni faktori koji tvore "prostor i granice" kulturnih djelatnosti (Dimić 1988). Sve ih valja uzeti u obzir da bi se objasnilo funkcioniranje i povijesna dinamika date kulturne djelatnosti. Polisistemska teorija nudi kompleksan, ali jasan skup uzajamno ovisnih hipoteza kako opisani faktori utječu jedni na druge, te niz pomoćnih pojmova poput 'kanonizirani' i 'ne-kanonizirani' modeli i proizvodi, 'primarni' i 'sekundarni' sustavi, 'periferija' i 'središte', 'stabilnost' i 'nestabilnost' sustava, 'unutarnji' i 'vanjski odnosi'. Detaljniji opis svih spomenutih faktora, hipoteza i pojmova, te elaboraciju njihovih uzajamnih odnosa može se naći u radu *Polysystem studies* Even-Zohara (1990), u kojemu je polisistemska teorija opisana u zadnjem stupnju svoga razvoja.

Želim istaknuti samo nekoliko glavnih značajki te teorije i uvjeta za njezinu adekvatnu primjenu. Even-Zohar upozorava da bi bilo pogrešno tu teoriju shvatiti, ili čak a priori odbaciti, kao neku vrstu totalizirajuće teorije. Naprotiv, ona je prihvatila znanstveni pristup istraživanjima, deklarirala svoje namjere, razradila metodološki program i ciljeve, ali pravilnosti ili "zakoni" koje traži nisu neke vječne istine, nego skup privremenih hipoteza otvorenih provjeravanju i ispravljanju kad god to postane potrebno (Even-Zohar 1990:4).

Također je važno istaknuti da polisistemska teorija istražuje sinkronijsko i dijakronijsko funkcioniranje (poli)sistema, pa je analiza po pravilu složena i mora se baviti različitim izvorima podataka. Zbog toga se uglavnom istražuju različite vidljive prekretnice i promjene unutar (poli)sistema, a ne nude se sveobuhvatna objašnjenja. Međutim, Even-Zohar to ne smatra slabošću:

Treba priznati da je teže baviti se otvorenim nego zatvorenim sustavom te da to ograničava iscrpnost analize. Možda će se više pozornosti poklanjati "poremećajima", pa se pojam "sistemski" neće više pogrešno poistovjećivati sa "sistematskim". S gledišta teorije dinamičkih sustava to nisu slabosti, jer (takvi poremećaji) upravo mogu osvijetliti kako semiotički sustavi funkcioniraju u određenom prostoru tijekom vremena, tj. upozoriti na mogućnost promjena i njihovih mehanizama (Even-Zohar 1990:12).

Even-Zohar međutim upozorava da bez obzira na to koji ćemo poseban aspekt funkcioniranja semiotičkoga sustava odabrati za istraživanje, primjena polisistemske teorije bit će adekvatna samo ako se odabrani aspekt analizira i interpretira unutar funkcioniranja cijelog (poli)sistema prema postulatima same teorije:

Prihvatiti okvir polisistemske teorije znači prihvatiti cijelu teoriju, dakle sve uzajamno ovisne hipoteze a ne samo razne sugestije ili "ideje" (...) Ako se polisistemska teorija upotrijebi (...) unutar konceptijskog okvira koji književnost (kulturnu djelatnost) identificira samo s tekstovima (materijalnim proizvodima), a ne vidi korelacije između repertoara i sustava, ili između proizvodnje, proizvoda, i potrošnje; ili unutar okvira koji definira "odnose" samo kao "veze" (a ne pridaje pažnju "prekidima veza") — onda se polisistemska teorija pretvara u djelomičnu, slabu i nekorisnu vrstu teorije (Even-Zohar 1990:4-5).

Na primjer, primjena ove teorije zahtijeva da se, kao dio istraživanja dinamike "institucije", između ostalog identificiraju procesi kanonizacije znanstvenih modela i teorija unutar relevantnih znanstvenih disciplina, te njihovi povratni utjecaji na praksu. Ako se tako identificirani kanonizirani modeli ne interpretiraju unutar cjelokupnosti postulata polisistemske teorije, nego se samo negiraju u borbi za prevlast unutar date znanstvene discipline, onda se to ne može nazvati polisistemskim istraživanjima. Polisistemska teorija tretira proces kanonizacije kao jednu od osnovnih značajki semiotičkih sustava, i smatra da je istraživanje procesa kanonizacije modela i konzekventne kanonizacije proizvoda, dakle istraživanje kulturnih normi i njihovih hijerarhija, u samoj srži te funkcionalne teorije (Even-Zohar 1990:13). Ustvari, kulturnu djelatnost smatramo potpuno uspostavljenim semiotičkim sustavom unutar datog društva tek nakon što je uspostavljena početna kanonizacija modela i

proizvoda te kulturne djelatnosti, pa nastupa proces održavanja ili uzurpiranja tako uspostavljenog reda. Drugim riječima, u adekvatnoj primjeni ove teorije, kanonizirani se modeli znanstvenih istraživanja ne optužuju kao "nepravedni" (jer ne postoje društva ni kulture pa ni znanstvena istraživanja bez hijerarhija), nego se istražuju kao bitni sastavni dijelovi dinamike čitavog semiotičkog sustava. Ono što je Bourdieu rekao za sociologe u odnosu na društveni život, vrijedi i za znanstvenike drugih disciplina u odnosu na kulturne djelatnosti u kojima (svjesno ili nesvjesno) sudjeluju:

Tako riječi sociologa pridonose stvaranju društvenog svijeta. Društveni je svijet sve više i više ispunjen materijaliziranim sociologijom. Budući će sociolozi (ali to već vrijedi i za nas) otkrivati u stvarnosti koju istražuju nataložene ostatke svojih prethodnika (Bourdieu 1990:54).

Smatram da su upravo takva refleksivna istraživanja jedno od najvažnijih novih područja koje polisistenska teorija nudi i otvara: istraživanje dinamike 'institucije', dakle agregata škola, sveučilišta, medija, muzeja, kulturnih organizacija, itd. te kako oni u datim okolnostima zajednički uspostavljaju hijerarhiju i klasifikaciju modela i proizvoda u društvenoj praksi, a kasnije sudjeluju u održavanju ili uzurpiranju uspostavljenog reda. Ta analiza uključuje utjecaj promjena u području politike, religije, ideologije ili gospodarstva na 'instituciju'; pritom ne nudi pojednostavljena objašnjenja samo izravno vidljivih utjecaja, nego uzima u obzir strukturalne transformacije koje takvi vanjski utjecaji imaju na 'instituciju', a time i na ukupnu kulturnu djelatnost. Takva istraživanja pridonose osvjetljavanju cjelokupne povijesne dinamike kulturnih djelatnosti iz nove perspektive. Prema riječima Milana Dimića:

Osebujnost polisistenske teorije je u tome što istražuje društvenu određenost i manipulaciju tekstovima (proizvodima) kako bi time objasnila evoluciju i funkcioniranje književnosti (kulturne djelatnosti), kao i njezine pravilnosti ("zakone"), umjesto da književnost (kulturnu djelatnost) smatra samo jednim od elemenata društva... (Dimić 1993:152).

S time u skladu proizvodi kulturnih djelatnosti po pravilu se ne smatraju ni estetskim individualnim **kreacijama** talentiranih stvaratelja, ni izvornim **kolektivnim izrazom** neke društvene skupine ili naroda, nego "proizvodima relativnih vrijednosti i funkcija koje ovise o mnogim promjenljivim faktorima društvene prakse" (Dimić 1993:151).

Primjena polisistemske teorije u istraživanjima tekstila

Vratimo se pitanju koje je Jane Schneider postavila kao izazov suvremenim istraživanjima tekstila: jesu li se i kako oblici i stilovi tekstila mijenjali s promjenama gospodarskih i političkih funkcija tekstila, te u skladu sa širim promjenama odnosa moći na globalnoj razini? Parafrazirajući Jane Schneider, jedno od pitanja relevantnih za etnološka istraživanja tekstila na području Hrvatske, moglo bi se formulirati na sljedeći način: do kakvih je promjena došlo u obliku i stilu ruralne odjeće kad je takva odjeća preuzela u društvu novu funkciju, simbola nacionalnog ili supranacionalnog identiteta?

U svojoj disertaciji, *Etnološka istraživanja i kanonizacija autohtonog narodnog tekstila u Hrvatskoj, 1896 do 1940: Polisistemska studija*, pokušala sam odgovoriti na dio tog pitanja. Upotrijebila sam polisistemsku teoriju kao teorijsko/metodološki okvir u pristupu analizi i interpretaciji rezultata. Ukratko ću je ocrtati u sljedećem dijelu ovoga članka.

Polisistemski pristup iziskuje da se dinamika promjena nacionalne ili narodne nošnje najprije istraži zasebno od dinamike promjena ruralne odjeće, a da se tek kasnije ispitaju dodirne točke njihovih međusobnih utjecaja. Sam pojam *narodna nošnja* javlja se u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća, kao proizvod tada novostvorene kulturne djelatnosti ili polisistema *narodne umjetnosti*. Polisistemska teorija (shvaćena kao 'alat' koji nastoji uspostaviti ravnotežu između složenosti i jasnoće analize u osvjetljavanju povijesne zbilje) upućuje da pratimo: tko su bili *proizvođači* i *potrošači* narodne umjetnosti; kako se mijenjala i koliko je bila složena *institucija* vezana uz narodnu umjetnost; kako se mijenjao *repertoar* za proizvodnju i potrošnju proizvoda; koje su se vrste *proizvoda* smatrale narodnom umjetnošću; i konačno, kakve su se promjene događale u složenosti *tržišta* na kojem su se promicali proizvodi narodne umjetnosti u danom prostoru i razdoblju. Drugim riječima, polisistemska teorija omogućuje da jasno sagledamo "prostor i granice" koje ti čimbenici zajednički određuju, te da empirijski istražimo kako se tijekom vremena među njima mijenjao sustav odnosa što će odrediti povijesnu dinamiku datog polisistema, u ovom slučaju polisistema narodne umjetnosti.

Kao što sam već spomenula, pojam narodne nošnje (i općenito narodne umjetnosti) javlja se u prvoj polovici 19. stoljeća unutar hrvatskog narodnog preporoda, kad elementi ruralne odjeće kao simboli nacionalnog identiteta ulaze u građansku odjeću (Balog 1987, Maruševski 1978, Schneider 1985). Takve nove vrste muških i ženskih odjevnih predmeta, kao na primjer poznati ogrtači *surke*, izrađuju se tijekom 19. stoljeća u zanatskim radionicama ili kućnoj tekstilnoj radinosti za elitno

stanovništvo u Hrvatskoj. Stoga je tržište za takve proizvode još maleno i uglavnom ograničeno na hrvatske gradove. Istodobno se primjerci ruralne odjeće i tekstila počinju skupljati u novoosnovanim gradskim muzejima i privatnim zbirka. Svijest o narodnoj tekstilnoj umjetnosti uglavnom je ograničena na elitu, ali se počinje širiti i na šire slojeve, putem škole i crkve, o čemu, na primjer, svjedoči Lovretiće *Otok* (Lovretić 1897-1918/1990).

Od prijelaza u 20. stoljeće pa do Drugoga svjetskog rata čitav se polisistem narodne umjetnosti širi, posebno u području tekstila. Proizvodnja tekstila u kućnim industrijama se povećava i postaje raznolikijom po vrsti tekstilnih proizvoda. Sjetimo se samo Bergerovih tekstilnih proizvoda s početka ovoga stoljeća, ali i drugih proizvoda izrađenih u organiziranim kućnim industrijama za gradsku potrošnju, kao što su, na primjer, paške čipke ili Šajnovičeve stilizirane narodne nošnje i crkvene tekstilije (Bonifačić 1994, Moslavac 1995). Sve je veći broj žena iz ruralnih krajeva, ali i siromašne žene iz gradskih sredina, uključeno u takvu donekle organiziranu proizvodnju, a potrošači su gradsko stanovništvo ne samo u Hrvatskoj nego u Europi pa čak i u Sjevernoj Americi. Domaći i inozemni trgovci bave se prodajom tog tekstila na veliko na organiziranim sajmovima i trgovačkim izložbama u europskim centrima, a na malo u robnim kućama i trgovinama. Izložbama i publikacijama u novinama i časopisima, a pod utjecajem europskih trendova u umjetničkom obrtu i dizajnu, novoosnovane institucije u Hrvatskoj, poput obrtne škole i muzeja sve češće sudjeluju u određivanju normi i javnom vrednovanju kakvoće i izgleda tih tekstilnih proizvoda, te načina njihove uporabe u gradskoj potrošnji. Usporedno raste zanimanje za način života i kulturne tvorevine stanovništva u ruralnim krajevima Hrvatske, pa 1896. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti potiče sustavno istraživanje života i običaja seoskog stanovništva. Raste i broj muzeja i privatnih kolekcionara, koji skupljaju odjeću i tekstil iz ruralnih krajeva, uvijek naglašavajući rodoljubnu motivaciju, iako ih vode i drugi interesi i različiti kriteriji pri izboru tekstilnih proizvoda koje skupljaju.

Od početka 19. stoljeća pa sve do 1930-tih godina možemo govoriti o prisutnosti i očitom širenju polisistema narodne umjetnosti u Hrvatskoj, ali je on još uvijek u nastajanju i njegovo funkcioniranje još uvijek nije potpuno uspostavljeno i regulirano kao ustaljena i prihvaćena kulturna djelatnost. To se odražava i u prisutnoj ambivalentnosti o tome što je "prava" narodna umjetnost, ona na selu ili ona primijenjena u gradskoj sredini, o čemu je na temelju članka iz zagrebačkog tiska pisala Maja Bošković-Stulli (Bošković-Stulli 1971). Ta se ambivalentnost odražava i u terminologiji jer se na primjer sve različite vrste odjeće i tekstila sa sela i

onih proizvedenih za gradsku potrošnju jednostavno nazivaju "narodna tekstilna umjetnost". U disertaciji sam pokazala da se ta ambivalentnost razriješava tijekom 1930-tih godina, kad etnolozi, vezani uz relativno novoosnovani Etnografski muzej (1919.) i Katedru za etnologiju na Zagrebačkom sveučilištu (1924.), počinju ovladavati 'institucijom' narodne umjetnosti autoritetom svojih znanstvenih metoda i klasifikacija. Naime, tijekom 1930-tih godina u Hrvatskoj dolazi do kanonizacije kulturnopovijesne metode unutar etnološke discipline (Bonifačić 1997), što je dovelo do daljnje kanonizacije odabranih tekstilnih predmeta prikladnih za takva istraživanja kao izvorne, autohtone, narodne tekstilne umjetnosti (Bonifačić, u tisku). Taj postupni, ali ipak uočljiv prijelaz, može se pratiti u onodobnim etnološkim radovima, a vidljiv je i u široj kulturnoj javnosti toga doba. Tako Franić (1936) u članku u kojem opisuje tekstilne izložke na izložbi Zagrebačkog zbora, održanoj u Zagrebu 1935. godine, pravi jasnu razliku između: 1) 'izvorne narodne umjetnosti', odnosno odabranih starijih tekstilnih predmeta koji su se izrađivali u ruralnim krajevima za lokalnu upotrebu (takvi će se predmeti od tada pa do danas gotovo isključivo skupljati u etnografskim muzejima, isticati na izložbama, festivalima, publikacijama, kao simbol lokalnog, regionalnog, nacionalnog, ili supranacionalnog identiteta, ovisno o konkretnoj namjeni u različitim kontekstima); i 2) 'primijenjene pučke umjetnosti', odnosno tekstilnih predmeta izrađenih u kućnoj radinosti za međunarodno urbano tržište (u socijalističkom i post-socijalističkom razdoblju takvi će se predmeti u suženom repertoaru i dalje proizvoditi i prodavati kao 'narodne rukotvorine', ali će se rijetko izlagati ili čuvati u muzejima).

Može se, nadalje, reći da upravo zbog kanonizacije znanstvenog modela u vodećim relevantnim institucijama, i dosljednog uspostavljanja načelne hijerarhije između tekstilnih (i drugih) proizvoda narodne umjetnosti, tek od 1930-tih godina nadalje *narodna umjetnost* kao kulturna djelatnost počinje u punom smislu funkcionirati kao semiotički sustav, dakle kao neupitna i opće prihvaćena kulturna djelatnost u Hrvatskoj. Također se može reći da 'institucija' (definirana kao skup istovrsnih čimbenika — mediji, muzeji, instituti, škole — koji reguliraju narodnu umjetnost u Hrvatskoj), iako nije bila uvijek uniformna i bez napetosti, ipak zapravo sve do danas održava još davno uspostavljene norme i hijerarhije, barem u području tekstilnih produkata.

Vratimo se drugom dijelu prije postavljenoga pitanja: kakav je bio povratni utjecaj novoprisutnog fenomena narodne tekstilne umjetnosti na stilska obilježja i funkcije odjeće i tekstila ruralnog stanovništva?

Može se reći da je najviše takvih povratnih utjecaja bilo u vremenskom razdoblju od prijelaza stoljeća do Drugoga svjetskog rata. Tijekom prve polovice ovoga stoljeća način proizvodnje i stilska obilježja

odjeće i tekstila u ruralnim krajevima su se, naravno, mijenjali iz različitih razloga. Etnolozi u Hrvatskoj još nisu pristupili sustavnijem istraživanju kako je i zašto došlo do tih promjena, između ostalog i zato jer su se prema takvim promjenama i novim tipovima odjeće i tekstila najčešće odnosili negativno, smatrajući ih "neizvornima". Ipak, prema postojećoj literaturi se čini da je do 1930-tih godina povratni utjecaj narodne tekstilne umjetnosti na odjeću i tekstil ruralnih krajeva bio uglavnom neizravan, dakle na razini tehnologija, tekstilnih tehnika i oblikovnih elemenata, koji su se kao 'narodna umjetnost' uvađali ili vraćali u ruralne krajeve putem škole i kućne industrije. Bilo je i nešto izravnog utjecaja djelovanjem Seljačke sloge (Brenko 1996) i, kao što sam već spomenula, putem crkve jer su svećenici često utjecali na žensko odijevanje; to ipak nisu bili organizirani ili dugotrajni naponi, nego pretežno sporadični utjecaji. Međutim, tijekom 1930-tih godina utjecaj "autohtonih" narodnih nošnji (starijih stilova odjeće ponekad "pročišćenih" od etnologa) na odjeću ruralnih krajeva bio je značajniji i izravniji. To posebno vrijedi za Hrvatsku i dio Bosne, gdje su Hrvatska seljačka stranka i Seljačka sloga bile aktivne (Banac 1984). Prema Leček (1995), nakon atentata na Stjepana Radića 1928. godine, ideologija koju je Seljačka sloga širila promijenila je smjer od otvorenosti prema budućnosti i modernizaciji sela, prema prošlosti i čuvanju starijih tradicija, uključujući starije stilove odjeće, kao simbola hrvatskog nacionalnog identiteta. Na primjer, na organiziranim smotrama folklor (1929. godine i od 1935. nadalje) mogle su nastupati samo skupine s "autohtonim" nošnjama, o čemu su odlučivali stručni sudovi predvođeni etnologima M. Gavazzijem i B. Bratanićem (Bratanić 1941, Sremac 1978). Nakon 1935., Seljačka sloga je sve više tražila od žena da za uporabu u lokalnom društvenom životu ponovno počnu izrađivati ručno rađenu odjeću starijih stilskih obilježja (Bonifačić, u tisku). Tako se kanonizirani model idealnog tipa narodne nošnje određenog lokaliteta ili regije putem organiziranih festivala izravno vraća u ruralne krajeve kao simbol nacionalnog identiteta, ali donekle i u lokalnu uporabu. Za preciznije razumijevanje ovakvih povratnih utjecaja, dakle da bi se razjasnilo kako se manifestirao taj put *od prakse do teorije i natrag u praksu*, potrebna su daljnja empirijska istraživanja vođena ovim smjernicama.

Nadam se da je iz ovako kratkog sažetka ipak vidljivo kako polisistemska teorija otvara nova područja u istraživanjima povijesne dinamike folklor i folklorizma u području tekstila, kao i njihovih prepletanja specifičnih za Hrvatsku. Novost je u tome što ova teorija na razrađeniji način ispituje utjecaje širih društvenopovijesnih procesa i prakse (političke, gospodarske, religijske, umjetničke, znanstvene) na procese proizvodnje, razmjene, potrošnje i recepcije tekstilnih proizvoda u

različitim društvenim kontekstima. Tome pridonose i novi pojmovi poput 'institucije', 'modela' i 'kanonizacije' (naravno i procesa 'de-kanonizacije', no za ovo razdoblje on nije relevantan) i mnogi drugi već razrađeni pojmovi koje ovdje nisam spomenula. Na kraju želim naglasiti možda najznačajnije obilježje ove teorije za koju se zalažem: polisistenska teorija pretpostavlja da je za interpretaciju povijesne dinamike dane kulturne aktivnosti potrebno analizirati 'kanonizirane' i 'ne-kanonizirane'⁷ norme, modele, i produkte, stoga njezina sveobuhvatnija primjena u pravilu osvjetljava sve oblike kulturnih i društvenih različitosti — dakle sve šarenilo povijesti.

NA VEDENA LITERATURA

- Baizerman, Suzan. 1987. "Textiles, traditions, and tourist arts: Hispanic weaving in Northern New Mexico". *Dissertation Abstracts International* 48, 2621B. (University Microfilms No. 87-26, 028)
- Baizerman, Suzan. 1990. "Trade in Hispanic weavings of Northern New Mexico and the social construction of tradition". U *Proceedings of the Textile Society of America Biennial Symposium*. Washington, D. C., 233-240.
- Banac, Ivo. 1984. *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bean, Susan, S. 1989. "Gandhi and khadi, the fabric of Indian independence". U *Cloth and human experience*. A. Weiner & J. Schneider, eds. Washington: Smithsonian Institution Press, 355-376.
- Biti, Vladimir. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bonifačić, Vjera. 1994. "Lace production on the island of Pag, Croatia, from 1900 to the present". *Etnološka tribina* 17:139-152.
- Bonifačić, Vjera. 1997. "Etnološka istraživanja u Hrvatskoj od 1919. do 1940. godine". *Narodna umjetnost* 33/2:239-264.
- Bonifačić, Vjera. "From Practice to theory and back again: The role of the Ethnographic Museum in Zagreb in the canonization of autochthonous folk textiles in Croatia". U *Implementing diversity in museums*. Hull, Quebec: Canadian Museum of Civilization. (U tisku).

⁷ Pod 'kanoniziranim' mislim na one norme i proizvode koji su prihvaćeni kao legitimni u dominantnim kulturnim krugovima društva i proizvode koje data zajednica čuva da bi postali njezino kulturno naslijeđe. S druge strane, pod 'ne-kanoniziranim' mislim na one norme i proizvode koje ti dominantni krugovi odbijaju kao nelegitimne; takve proizvode nakon duljeg vremena zajednica često zaboravlja, osim ako ne promijene status (Even-Zohar 1990:15).

- Bošković-Stulli, Maja. 1971. "O folklorizmu". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 45:165-186.
- Bošković-Stulli, Maja. 1983. "O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima". U *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta, 5-114. (Rad prvi put objavljen 1973.)
- Bourdieu, Pierre. 1990. *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1993. *The field of cultural production: essays on art and literature*. Columbia University Press.
- Bratanić, Branimir. 1941. *O smotrana hrvatske seljačke kulture*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke sloge.
- Brenko, Aida. 1996. *Funkcije narodne nošnje Hrvatske Posavine*. Rukopis.
- Cohn, Bernard, S. 1989. "Cloth, clothes, and colonialism: India in the nineteenth century". U *Cloth and human experience*. A. Weiner & J. Schneider, eds. Washington: Smithsonian Institution Press, 303-354.
- Cort, Louise, A. 1989 "The changing fortunes of three archaic Japanese textiles". U *Cloth and human experience*. A. Weiner & J. Schneider, eds. Washington: Smithsonian Institution Press, 377-416.
- Dimić, Milan, V. 1988. "Space and boundaries of literature according to Russian Formalism, the Prague School, and the Polysystem Theory". U *Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association*. Munich, 30-35.
- Dimić, Milan, V. 1993. "Polysystem theory". U *Encyclopedia of contemporary literary theory*. I. R. Makaryk, ed. Toronto: University of Toronto Press, 151-155.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. "Polysystem studies". *Poetics Today* 11/1:1-253.
- Franić, Ivo. 1936. "Prva izložba primijenjene pučke umjetnosti na jesenskoj izložbi Zagrebačkog zbora u Zagrebu". *Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu* 3:211-217.
- Gross, Mirjana. 1996. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber.
- Leček, Suzana. 1995. "Između izvornog i novog — 'Seljačka sloga' do 1929. godine". *Etnološka tribina* 18:103-123.
- Maruševski, Olga. 1978. "Da nam naše krasne prionu uz naš list..." U *Umjetničke znamenitosti Zagreba II*. S. Draganić, ur. Zagreb: Kajkavsko Spravišće, 73-96.
- Moslavac, Slavica. 1995. *Stjepan Šajnović i Moslavačka narodna nošnja*. Osekovo: Muzej Moslavine Kutina. (Izložbeni katalog).
- Niessen, Sandra. 1990. "Toba batac textile inventions". U *Proceedings of the Textile Society of America Biennial Symposium*. Washington, D. C., 223-232.
- Phillips, Ruth, B. 1989. "Native American art and the New Art History". *Museum Anthropology* 13/4: 2-13.

- Phillips, Ruth, B. 1990. "Moccasins into slippers: Traditions and transformations in nineteenth century Woodland Indian textiles". U *Proceedings of the Textile Society of America Biennial Symposium*. Washington, D. C., 262-273.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1991. "Istinski ili lažni identitet: Ponovno o odnosu folkloru i folklorizmu". U *Simboli identiteta: Studije, eseji, grada*. Dunja Rihtman-Auguštin, ur. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 78-89.
- Schevill, Margot, B., Berlo, Catherine J., & Dwyer, Edward, B., ur. 1991. *Textile traditions of Mesoamerica and the Andes: An anthology*. New York: Garland Publishing.
- Schneider, Jane. 1987. "The anthropology of cloth". *Annual Review of Anthropology* 16:409-448.
- Schneider, Marijana. 1985. "Nošnja Iliraca". U *Hrvatski narodni preporod, 1790-1848: Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 371-379. (Izložbeni katalog).
- Sremac, Stjepan. 1978. "Smotre folkloru nekad i danas". *Narodna umjetnost* 15:97-116.
- Weiner, Annette B. & Schneider, Jane, ur. 1989. *Cloth and human experience* Washington: Smithsonian Institution Press.

Zahvala

Ovaj je rad dio većeg projekta o povijesti tekstila i folklorizmu u Hrvatskoj u 20. stoljeću. Novčano ga podupire Social Sciences and Humanities Research Council of Canada.

ON POLYSYSTEM THEORY, FOLKLORISM AND CONTEMPORARY TRENDS IN TEXTILE RESEARCH

SUMMARY

The main intention of this article is to point out new directions in contemporary textile studies in North America, and to introduce one of the theoretical models suitable for that type of research. The second part of the article attempts to show how new research questions and theoretical approaches open new areas of study related to the history of folklorism and, more generally, offer fresh insights into historical dynamics of production, exchange, and consumption of textiles on the territory of Croatia.

Keywords: ethnology, textile, North America